

1999. – 238 с. 9. *Енциклопедія постмодернізму [Текст]: словник / за ред. Ч. Вінквіста, В. Тейлора.* – К.: Основи, 2003. – 503 с. 10. *Ильин И.П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм / И.П. Ильин.* – М.: Интрада, 1996. – 252 с. 11. *Ліотар Ж.-Ф. Ситуація постмодерна / Ж.-Ф. Ліотар.* – СПб.: Алетейя, 1998. – 156 с. 12. *Лукьянець В.С., Соболев О.М. Філософський постмодерн: навч. посіб.* – К.: Абрис, 1998. – 352 с. 13. *Лукьянець В.С. Постмодернистское мышление – мышление XXI века? // Totallogy. Постнекласичні дослідження.* – К.: ЦГО НАН України, 1995. 14. *Маркова Л.А. Філософія из хаоса. Ж. Делез и постмодернизм в философии, науке, религии / Л.А. Маркова.* – М.: Канон +, 2004. – 384 с. 15. *Фуко М. Що таке автор? // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* – Л.: Літопис, 1996. – С.442–456. 16. *Фуко М. Герменевтика суб'єкта // Соціо-логіс.* – 1991. – Вып. 1. – С. 161–175. 17. *Заметки на полях “Имени розы” // Эко У. Имя розы / У. Эко.* – СПб.: Симпозиум, 1999. – 629 с.

УДК 002.6:1 + 572.026 + 316.324.8

Оксана Онищук
Національний університет “Львівська політехніка”

КОНТУРИ ФЕНОМЕНА ПОСТЛЮДИНИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ОСОБЛИВОСТІ ЕКСПЛІКАЦІЇ

© Онищук Оксана, 2013

Окреслено особливості експлікації поняття “постлюдина”. Розкрито вплив провідних характеристик інформаційного суспільства на формування постлюдини. Стверджується, що контури постлюдини в інформаційному суспільстві можна окреслити у когнітивному, ціннісному, комунікативному та індивідуалізованому вимірах. Наголошено на тому, що перспективним є розгляд людини в усіх її буттєвих проявах, які включають емпіричні й трансцендентальні властивості.

Ключові слова: постлюдина, інформаційне суспільство, постсучасність, суб'єкт, постмодерн.

Oksana Onyshchuk. The Contours of the Phenomenon of Post-human in the Information Society: the Features of Explication.

The features of the explication of “posthuman” are outlined. The influence of the leading characteristics of the information society on the posthuman formation are reveals. The contours of the posthuman in the information society can be described in cognitive, evaluative, communication and individualized dimensions are affirmed. It is noted that perspective is to consider the human in all its existential dimensions, which include empirical and transcendental qualities.

Key words: posthuman, information society, subject, postmodernity.

Проблема структурних змін у сучасній антропології постає однією з центральних проблем як у вітчизняній, так і зарубіжній філософії. Філософський інтерес до дослідження інформаційного суспільства викликаний насамперед тими технологічними змінами, які привели до трансформації індивідуального буття людини. Одним з найактуальніших аспектів є трансформації, які відбуваються з людиною в інтерсуб'єктивному просторі культури, що свідчить про зміну способу тлумачення людини. В основних характеристиках людини сьогодні наголошується на відсутності волі до мислення, на фрагментарності свідомості та життя загалом, на нездатності систематично продумувати певні дії та життєві цілі. Проблема розуміння людини відрізняється від того, як тлумачили її в класичну епоху, – коли суб'єкт самоутверджувався через мислення, силу розуму та

волі, а роз'яснення швидше потребували питання, які були пов'язані з використанням його раціональних можливостей. Тепер проблемою стає сама людина та онтологічні підстави її буття.

Актуальним завданням сучасної філософії постає виявлення та осмислення когнітивних, культурних, моральних орієнтирів, які б убезпечили людину від розмивання меж штучного та природного, морального і аморального, вартісного та псевдоцінного. Для цього потрібно проаналізувати смислові аспекти базових характеристик людини сьогодні, стосовно яких вона ініціює мисленеві акти та життєві інтенції. Сучасна філософія покликана переглянути свої основоположні концепти, відштовхуючись від авторитету класичної традиції, де рацію людини є відправною точкою і основою культури. Сьогодні ж спостерігаємо тріумф технологічного розсудку і водночас кризу індивідуальної раціональності, що підсилює проблему людської ідентифікації та її провідних характеристик.

Мета роботи – окреслити ті зміни, які відбулися після краху суб'єктності класичного типу, і основні характеристики сучасного тлумачення людини у наявній соціокультурній ситуації та її перспективи.

Матеріал для осмислення окресленої проблематики взято з праць російських дослідників: Г. Тульчинського, С. Хоружого, М. Епштейна, В. Кутирева, В. Подороги, В. Руднева, О. Чистякової, В. Єрофєєвої, О. Граніної, М. Демідова та ін.; українських науковців В. Петрушенка, В. Петрушова, С. Куцепал, В. Лук'янець, Н. Лубенець, Н. Хамітова, В. Табачковського та ін.; англомовних авторів: Ф. Фукуями, Ж. Бодріяра, К. Хейлз, Дж. Хакслі, Н. Бострома, Е. Тофлера, Й. Масуди та ін.

У просторі постнекласичного типу раціональності загострюється проблема людини. Розвиток інформаційного суспільства трансформує внутрішні особистісні та соціальні орієнтири людини. Про це констатують у своїх працях О. Тофлер, П. Дракер, А. Етціоні, Ж. Бодріяр та ін. Критикується щоденна реальність емпіричного суб'єкта, яка ґрунтується на досвіді і діяльності на рівні розсудку. Врешті-решт повсякденна реальність трансформується у віртуальну, де немає диференціації між суб'єктом та об'єктом, героєм і автором. Можливий перехід у постлюдське майбутнє породжує проблеми людської екзистенції, ставлячи під сумнів традиційні сфери людського буття (релігії, культури, філософії, етики, політики тощо).

“Проблема трансформації людини у контексті глобальних спроб перебудови суспільства – одна з найгостріших в історії людства і дуже актуальна... ХХ ст. одночасно найпоказовіше і найстрашніше в історії трансформації людини. З одного боку, вдалими стали революційні зміни у медицині: вона почала зберігати життя і контролювати людину, як ніколи раніше. Були дані приклади масової успішної урбанізації, з іншого, – нацизм, як приклад найгрубішої селекції людини, що зводив її життя до тваринного стану” [7, с. 66]. Сучасна увага до проблеми людини зумовлена насамперед її хитким і невизначеним становищем сьогодні, а також потребою вирішувати життєві проблеми у щоденному існуванні в ситуації швидкоплинних інформаційних потоків та руйнації класичної раціональної традиції. Мислителі минулого думали над тим, як побудувати життя за мірками розумності. Але сьогодні пошуки відбуваються у сфері не розуму, а міфу, інтуїції, психологічної сугестії. Багато дослідників говорять про загубленість сучасної людини на фоні розхитаності психіки, краху раціоналізму, загрози самознищення.

Як постає перехід до поняття постлюдини і як її тлумачать дослідники? У другій половині ХХ ст. філософія постає як безсуб'єктна. У працях постмодерністів, постпозитивістів, постструктуралістів прослідковується відмова від суб'єкта пізнання. У працях представників інтерсуб'єктивної філософії К.- О. Апеля, Ю. Габермаса бачимо домінування колективної спільноти над суб'єктом. Сучасна інтерсуб'єктивна філософія прагне розчинити суб'єкт у соціально-когнітивних практиках надіндивідуального характеру. Цікавими виглядають трансформовані ідеї постмодернізму у трансцендентальній філософії Г. Тульчинського. Головну увагу він приділяє особистості як носієві свободи. Самоосмислення Я і віднаходження унікальних смислів у його філософії скероване на з'ясування питання про постлюдськість. Подібними є і праці іншого російського мислителя М. Епштейна. Обидва дослідники наголошують на трансцендентальних якостях особистості (постгуманізм, постлюдська персонологія). За Г. Тульчинським, метафізика

свободи і відповідальності виводить на перший план проблему постлюдськості та постлюдської персонології. “Філософія особистості пройшла складний шлях: трансцендентальний суб’єкт (Р. Декарт), його схематизм (І. Кант, Г. Фіхте), інтенціональність свідомості і символічні форми буття (Е. Кассіер, Е. Гуссерль), свідомість як діалог з Іншим, в тому числі – несвідомим (М. Бубер, М. Бахтін, Е. Левінас, фрейдизм), людина як сукупність суспільних відносин (марксизм), як “людина та її обставини” (Х. Ортега-і-Гассет), як символічне тіло у постструктуралізмі). До кінця ХХ ст. людина опинилася перенасиченою, перенавантаженою якостями. Напевне, її потрібно знову “почистити” – в плані переходу від структурних описів до виявлення механізму динаміки свободи, від трансцендентального до соціального” [5].

Г. Тульчинський у праці “Постлюдська персонологія” феномен постлюдськості осмислює як духовне, нічим не обмежене явище. Людське детермінується особливостями тіла, але сучасна культура (мистецтво, спорт, медицина тощо) деконструювала тіло людини, а разом і наші уявлення про нього так, що перестала визначатися антропологічними атрибутами. Культура трансцендує біологічні якості людини, а тому для осмислення людини ми не можемо обмежуватися суто людськими параметрами. Особистості та її осмисленню стало тісно в людських видових межах у сучасній гуманітарній парадигмі. Особистість виявляється за межами виду *homo sapiens* через ріст самосвідомості і опиняється щодо своєї видової ідентифікації в позиції “пост”.

Ще один важливий момент, про який говорить Г. Тульчинський, описуючи постлюдську тілесність [4, с. 382–383; 387–388], полягає у тому, що спостерігається тенденція до звуження меж “Я”. Сучасна людина має велику кількість “Я”: в соціальних ролях, у порухах душі, фантазіях, уві сні тощо. Яскраво це бачимо у мистецтві, типовим образом якого постає іпостась особистості, яка розпалася на конфліктуючі частинки. Сьогодні навіть відповідальність покладається не на цілісну особистість, а на стихії, процеси і системи (наприклад, відповідальними постають спадковість, оточення, частини тіла і організму (“підвела нервова система”). Сучасна людина знаходить деталі свого образу, але не саму себе. Поліваріантною постає буттєвість людської тілесності та форми її існування (наприклад, маніпуляції з тілом – косметичні і пластичні операції, татуаж, пірсинг, бодібілдинг, зміна статі, трансплантація органів). Тіло постає вже не просто скафандром Духа, а чимось подібним до костюма, який можна змінювати і вибирати. Єдиним аргументом у такій ситуації на користь власного “Я” залишається подвійність людської природи, відкритість його буття до свободи і трансцендентальних шарів буття, коли на перший план виходить особистість як носій самосвідомості, джерело смислотворчості, суб’єкт неповторно-унікальної траєкторії буття.

С. Хоружий розглядає постлюдину як новий “максимум трансформативності”, “той, хто на підході”, оскільки людство сьогодні наблизилось до передумов зміни власної природи через конституювання певних практик. Філософ передбачає три варіанти розвитку подій: кіборг (гібрид штучних механізмів та людського тіла), мутант (перетворення людини в іншу живу істоту за допомогою нанотехнологій) або клон (точна генетична копія людського організму) [8, с. 31].

В. Кутирєв вважає, що “...постлюдина – це те, що приблизно іменується роботами зі штучним інтелектом і кібер-органічними системами типу “гомоутер” (гомо+комп’ютер)” [2, с. 66]. Постлюдський світ втрачає природні виміри, а природне середовище витісняється екранами, знаками та інформацією.

Які ж ознаки постлюдської реальності (постлюдського світу) можна виокремити? Слід наголосити на найважливіших: включеність в інформаційні мережі, які визначають майже усі сторони життя (від електронних грошей до автоматизованих фабрик та судових систем); “смерть пам’яті” внаслідок потужної інтенсифікації розвитку історичного процесу та побудови однорідного безликого суспільства, в якому немає репрезентації культури різних шарів (ідеалом такого суспільства стає створення однополярного світу, а члени соціуму постають безликими індивідами, що не усвідомлюють себе у суспільстві); атеїзм, іррелігійність, фрагментарна свідомість, відсутність саморефлексії, заміна історії інформацією [1]; прагнення усунути смерть чи максимально її віддалити; зануреність людини у віртуальну реальність, яка так чи інакше реалізує ідею безсмертя у практичному вимірі і різними методами (наприклад, створення кіберклонів в Інтернеті, повтори епізодів комп’ютерних ігор, штучний інтелект тощо); постлюдська тілесність

XX ст. (якщо раніше в культурі людства тіло має певне місце і роль (в'язниця для душі, об'єкт для насолоди тощо), то зараз воно постає своєрідним костюмом як елемент гри, який можна змінити за бажанням). Влучно характеризує постлюдськість К. Хейлз, який наголошує, що людське і постлюдське – це історично специфічні конструкції, які постають з різних конфігурацій тілесності, технології та культури. Постлюдське з'являється тоді, коли замість присвійного індивідуалізму за основу буття береться розрахунок, тобто рух, що дає змогу постлюдському безпроблемно артикулюватися з розумними машинами [9, с. 61]. Висновки авторка теж дає доволі неоднозначні: “Люди можуть увійти в процес симбіозу з розумними машинами (наприклад, хірургічні операції за допомогою комп'ютера) або можуть бути витіснені розумними машинами (як це зроблено на японських та американських збиральних заводах, де роботу виконують роботи), але при цьому існує межа артикуляції, повного злиття людини з розумною машиною, яка виразно відрізняється від людини у своїх тілесних проявах... Для деяких людей... постлюдське являє собою радісну перспективу виходу з деяких старих рамок і відкриття нових напрямків думки про те, що значить бути людиною” [9, с. 396]. Проте постлюдина не означає кінця людства, а лише кінець певної концепції людини, що здійснювала свою волю через індивідуальну свободу та вибір.

Постсучасність визначається наявністю і функціонуванням мас-медійного й комунікативного простору. Тому в сучасному комунікативному просторі головним діючим суб'єктом виступає сама інформація, яка викликає безкінечний потік інтерпретацій з боку індивідів, які сприймають медійні образи. Ця інформаційна потужність формує свідомість сучасної людини, масово продукуючи міфи, символи, стереотипи. Створювані меседжами, кліпами і рекламними продуктами мас-медіа містифікують масову свідомість, роблять реальний світ ілюзорним, “симулятивним”, “гіперреальним” (Ж. Бодрійяр) і ненадійним... Людина у такому світі лише поверхнево схоплює повідомлення, які надходять, не маючи змоги глибоко їх аналізувати.

З кожним новим поколінням на особистість навалюється все важчий тягар знань та вражень, які накопичені попередніми поколіннями і які вона не здатна засвоїти. Як зауважує М. Епштейн [10], в екзистенціалізмі початку та середини XX ст. розрив людини з людством набуває етико-психологічних обрисів – як самотність індивіда, неможливість спілкування, безсенсовість буття, криза сутнісної основи особистості. І нарешті, постмодерн наприкінці XX ст. знімає проблему відчуження тим, що знімає саму проблему реальності. Реальність не просто відчужується, оречевлюється чи обезсмищується – вона зникає, а разом з нею зникає і загальний субстрат людського досвіду, який заміняють багатоманітністю знаково довільних та відносних картин світу. Уся проблема полягає у тому, що постійно зростає диспропорція між обмеженими біологічними можливостями людини та необмеженими можливостями техно-інформаційної експансії людства. Особливість постмодерного індивіда полягає у тому, що він відкритий до світу, проте сприймає усе як знакову поверхневність і не намагається проникнути на глибинний рівень, у значення знаків. Постмодернізм, за словами М. Епштейна, – це культура швидких та легких дотиків, на відміну від модернізму, де діяла фігура буріння, проникання всередину. Тому категорія реальності, як і усілякий вимір вглиб, виявляється відкиненою, оскільки передбачає відмінність реальності від образу, від знакової системи. Для постмодерної культури достатньо світу симулякрів. Травматичним є процес впливу на західну культуру масових засобів комунікації. Одне лише телебачення зі своїми сотнями каналів і тисячами щоденних передач інтелектуально паралізує людину. Надлишок різноманітності так само може травмувати, як і надлишок одноманітності. У такому сенсі безкінечний інформаційний потік Заходу за своїм травматичним впливом подібний до одноманітної радянської ідеологічної системи. Результатом в обох випадках була травма свідомості, яка спровокувала у 60–70-х роках XX ст. розвиток постмодернізму, в якому все, щоб не поставало перед зором чи слухом, сприймалось як єдина і остання реальність. Людина сповнена вражень, проте вона не здатна їх осмислити і цілеспрямовано використовувати.

У цьому сенсі постмодернізм – це зріла самосвідомість скаліченої культури (не випадково в її топії так поширені образи калік, протезів, органів без тіла і тіл без органів). XX ст. є початком цивілізації протезів: де органи втрачають взаємозв'язок у єдиному цілому організмі, вони опосередковуються екранами, дисками, комп'ютерами, телефонами тощо. Усе це своєрідні подовжувачі і замітники тілесних органів, які травмовані надлишком інформації.

“Культурний ландшафт” постмодернізму – це серіали і реклама, ток-шоу і бойовики, паралітература і соціальні мережі глобальної павутини. У суспільстві постмодерну, яке називають також суспільством споживацької культури і часом гіпертехнологій, виникає нова культурна ситуація: набуваючи ознак масового товару, культура все більше використовує візуальні, а не літературні образи і художні засоби” [7, с. 59].

Сучасний інформаційний простір постає новим комунікативним середовищем, яке не залежить від релігії, культури чи національності, проте зумовлює реальну поведінку індивідів. Руйнуються і розвиваються традиційні соціальні ролі і попередні ідентичності, а людина змушена конструювати нові ідентичності, внаслідок чого з’являється множинна ідентичність, яка сприймається як норма. Під впливом соціально-інформаційних перетворень складається новий образ людини.

Зазначені ознаки постсуспільства прямо відображені в онтологічних характеристиках особистості, пов’язаних з питанням сенсу життя, коли людина його не бачить чи втрачає через несформованість ідеалів або їх руйнацію. Саме наявність ідеалів дає змогу оцінити життя на різних етапах і відчувати радість існування. Сьогодні соціум закликає до досягнення швидких результатів, до діяльності у так званій зоні доступності. Масово впливають на свідомість глянцеви журнали і телепередачі з порадами на усі випадки життя, реклама різних дрібниць і непотрібних речей, життя без яких нібито неможливе. Якщо в людини немає ідеалів (не кумирів чи ідолів), то дуже важко адекватно оцінювати життя і відчувати радість. Сьогодні місце справжніх ідеалів дуже часто займають романтизовані бандити, золота молодь, тіньові магнати, завсідники вечірок тощо (тобто яскраві образи антикультури). У ситуації примату матеріальних цінностей людина, яка керується духовними цінностями, губиться і почувається непотрібною, нецікавою, недоречною, аж до руйнації ідеалів. Становлення особистості натомість передбачає можливість людини вільно виявляти своє місце у соціумі та бутті з іншими людьми, залишаючись сама собою, усвідомлювати та задовольняти власні потреби, виявляти саме свої (тобто не нав’язані кимось ззовні) думки, переживання, світовідчуття, сприйняття інших людей і себе самого. У ситуації інформаційного суспільства, яке наділяє людину своєрідною свободою в мережі (при цьому відчужуючи її від духовної культури), є небезпека перетворення останньої в один із програмних засобів кіберпростору, який відкриває доступ до внутрішнього світу особистості і уможливує маніпулювання ним.

“Більшість авторів сходяться в описі негативних для культури наслідків сучасної глобалізації, серед яких на першому місці стоять уніфікація культурно-історичних форм, нівелювання цінностей, відокремлення знаків від ціннісних смислів, наслідком чого виявляється тотальна симулякризація культурного простору, втрата суб’єктної ідентичності (історичної, національної, етнічної, особистісної)” [6, с. 57].

Використання у сучасній філософії та культурі таких понять, як постмодернізм, постлюдськість, постнекласична наука, посткультура, трансгуманізм тощо, свідчить про утворення нового концептуального конструкту у життєдіяльній сфері сучасної людини та про перехід до нового світогляду з домінуванням технологічних орієнтацій. Однією з ознак такого переходу є та, що поряд з новітніми технологіями у сфері науки та техніки, розвиваються технології hi-hume, скеровані на зміну людини, а саме поняття “постлюдина” означає нову форму її буття.

Інструментами формування постлюдини і постлюдства слугують соціальна, технічна та генна інженерії. Домінуючими характеристиками світогляду постлюдства називають пріоритет штучного над природним, фізикалізм, механіцизм, міфологізм, сцієнтизм, прагматизм тощо. Це призвело до таких кардинальних змін людського світу, що постала проблема меж людини та її сутнісних характеристик. Виявилось, що в людини немає нічого, що не можна б було сьогодні змінити, – душа моделюється за допомогою віртуальних, психологічних практик, тіло – моделюється біогенетичними маніпуляціями. Тобто людина еволюціонує у постлюдину, якості і характеристики якої важко передбачити.

В умовах плюралізму та розмитості системи ціннісних координат сучасної людини основою ціннісного вибору постають вищі духовні цінності, абсолютні та універсальні за своєю природою і здатні забезпечити цілісність, стійкість та самобутність людської особистості в умовах гіпердинамізму сучасних життєвих реалій. Духовні цінності постають своєрідною системою координат для збереження ідентичності та протистояння зовнішнім маніпуляціям.

Можна зробити висновок, що в інформаційному середовищі постлюдськості проблеми існування людини експлікуються у когнітивному (людина має доступ до величезних масивів інформації, але не здатна опрацювати навіть ті, які їй необхідні безпосередньо), ціннісному (інформаційна свобода постає основою реалізації прав людини, але і передбачає потужні можливості маніпуляції поведінкою), комунікативному (потенційно людина є відкритою для спілкування з усім світом через інформаційні технології, але одночасно вона постає закритою для соціальної взаємодії і комунікації; вона пов'язана з усім світом, проте через замкнені інформаційні системи) та індивідуалізованому (різноманітність інформації, яку отримує людина з різних джерел, вимагає від свідомості уніфікованості і стандартизованості, тобто інформаційний простір особистості одночасно і наповнений шаблонами, і універсальний) вигляді.

Підсумовуючи, слід зазначити, що кардинальні зміни суспільства привели до зміни способу життя та самоосмислення сучасної людини. Нова реальність твориться людиною і творить її, втілюючи сутнісні ознаки інформаційної цивілізації. У ХХ ст. у філософії прослідковується неоднозначна ситуація щодо окреслення місця та ролі суб'єкта у світі. Так звані безсуб'єктні напрями схиляються до "смерті суб'єкта", оскільки його елімінація дає змогу розглядати знання чітко науково; інші мислителі, навпаки, підкреслюють важливість цілісного суб'єкта – людини – для пізнавального процесу. Передумовою для становлення цілісної людини має бути збереження культурних, історичних, соціальних, екзистенційних властивостей людини. Звернення до людини в усіх аспектах її цілісної особистості та повноти буттєвих проявів допоможе повніше розглянути і вирішити сучасні філософські проблеми, оскільки лише розглядаючи людину в усіх буттєвих аспектах, що включають як емпіричні, так і трансцендентальні властивості, можна дати об'єктивне знання про світ та людину у ньому. Акцентування тільки на якомусь одному аспекті призводить до однобокості та поверхневості (наприклад, трансцендентальний суб'єкт може сприймати всезагальне, а емпіричний – перехідні моменти). "Трансформація людини стає можливою і необхідною, коли в суспільстві і техніці накопичується потенціал підтримки нового індивіда... якщо суспільство готове прийняти нових людей, можливі зміни в етиці й естетиці" [7, с. 68]. Коли ж навпаки, – розвиток сповільнений, то спроби утвердження нової людини трагічні. Людину як унікальну живу істоту не можна замінити штучною конструкцією, – можна створити монстра, але не живу, мислячу, унікальну істоту.

1. Демидов М. *Постчеловеческое, слишком постчеловеческое, Или Почему Я пишу такие Книги.* – [Электронный ресурс] / М. Демидов. – Режим доступа: http://zhurnal.lib.ru/d/demidov_m/postchelowecheskoeshishkompostchelowecheskoe.shtml. 2. Кутырев В.А. *Апология человеческого (пред-посылки и контуры консервативного философствования)* / А.В. Кутырев // *Вопросы философии.* – 2003. – №1. – С. 63–75. 3. Тульчинский Г.Л. *Новая антропология: личность в перспективе постчеловечности* / Г.Л. Тульчинский // *Вопросы философии.* – 2009. – № 4. – С. 41–56. 4. Тульчинский Г. *Постчеловеческая телесность и неантропоморфная персонология // Перспективы метафизики: классическая и неклассическая метафизика на рубеже веков / под ред. Г.Л. Тульчинского, М.С. Уварова.* – СПб.: Алетейя, 2000. – 415с. – (Тела мысли). 5. Тульчинский Г.Л. *Трансцендентальный субъект, постчеловеческая персонология и новые перспективы гуманитарной парадигмы* / Г.Л. Тульчинский // Я.А. Слинин и МБ: к 70-летию профессора Ярослава Анатольевича Слинина. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2002. – Вып. X. – Серия "Мыслители". – С. 528–555. 6. Устюгова Е.Н. *Глобализация и культура: исторический контекст* // *Философские науки.* – М., 2005. – №12. 7. *Філософсько-антропологічні виміри глобальних трансформацій: монографія кол. авт. / наук. ред. Т.І. Власова та ін.* – Дн-вськ: Вид-во Маковецький, 2012. – 384 с. 8. Хоружий С.С. *Проблема постчеловека, или трансформативная антропология глазами синергической антропологии* / С.С. Хоружий // *Философские науки.* – М.: Гуманитарий, 2008. – №2. – С. 10–31. 9. Хейлз К.Н. *Як ми стали постлюдством: віртуальні тіла в кібернетичі, літературі та інформатиці* / К.Н. Хейлз / пер. з англ. – К.: Ніка-Центр, 2002. – 430 с. 10. Эпштейн М. *Информационный взрыв и травма постмодернизма.* – [Электронный ресурс] / М. Эпштейн. – Режим доступа: www.philosophy.ru/library/epstein/epsht.html (14.04.2009).